

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमा॒क्षभिर्यजंत्राः। स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टु॒वा॑ संस्तु॒नूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमा॒क्षभिर्यजंत्राः। स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टु॒वा॑ संस्तु॒नूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपंमापामुपः सर्वाः। अ॒स्मा॒दस्मा॒दितोऽमुतेः॥ १॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह सञ्चस्कर्द्धिया। वायश्चां रश्मिपतंयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवृत्वाय मे सुत। महानामीर्हामानाः। महसो महसः स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवृत्वाय मे सुत॥ २॥

अपाश्च्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्च्युष्णिमपा रघम्। अपांग्रामपं चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीतांश्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्धमुदीषत। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्यौम सन्दर्शि॥ ३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतेरादित्यमण्डलम्। सर्वैरव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्मौद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याश्यन्दुते यथा॥ ४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्तौ न निवर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवथ्सूरः श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयन्ति तम्। सतैः सर्वैः संमाविष्टः। ऊरुः सन्त्र निवर्तते। अधिसंवथ्संरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥ ५॥

अपुभिश्च मंहद्विश्च। सुमारूढः प्रदृश्यते। संवध्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसंत्वः प्रदृश्यते। पटरौ विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वृरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सुहस्रं तत्र नीयते। एकं हि शिरो नाना मुखे। कुरुत्वं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवध्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तैः अन्यद्यज्ञतं तैः अन्यत्। विषुरुपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भुद्रा तैः पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पश्चवः। नाऽऽदित्यः संवध्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतंम् विद्यात्। एतद्वै संवध्सरस्य प्रियतंम् रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पथस्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकुञ्जानाऽ सुपथमाहुरेकजम्। षडुद्युमा क्रष्णयो देवजा इति। तेषांमिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः। को नुं मर्या अर्मिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहोंको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सर्खिविदुः सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीऽ शृणोत्युलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। क्रृतुरकृतुना नुद्यमानः। विनादाभिधावः। षष्ठिश्च त्रिःशंका वल्लाः। शुक्लकृष्णौ च षष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसुन्तो वसुभिः सुह। संवध्सरस्य सवितुः। प्रैषुकृत्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्शंश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। क्रृतूनां तन्निबोधत। शुक्रवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते संह। निजहेन पृथिवीं सुर्वम्॥१०॥

ज्योतिषांप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासाऽसि। आदित्यानां निबोधत। संवध्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददत्तुऽ सह। अदुःखौ दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुद्रदक्ष इव दृश्यते। ह्यादयते ज्वलतश्चैव। शास्यतंशास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंशयन्ते। संवध्सरात्ता भ्रंशयन्ते। या प्रतितिष्ठन्ति। संवध्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यं इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्रणं नास्ति। क्रृभूणां तन्निबोधत।

कृनकाभानि वासा॒ऽसि। अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीत मृज्मीत। अहं वौ जीवनप्रदः।
एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शुरद्योपदेश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिग्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रृणाः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः
सह दद्वशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णेरिव। विशिखासः कर्पिदिनः। अकुद्धस्य योथ्यमानस्य।
कुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्कृषी विद्यात। अक्षणयोः क्षिपुणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मन्नामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता
अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासा॒ऽसि। अष्टिवैचिशतद्विं च। विष्वे देवा विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा
असश्वत। नैव देवौ न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नन्दो न पवमानः। मातृक्कचन्
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्लिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वमिरूपेण। धनुर्ज्यामङ्गिनश्वयम्। तदिन्द्रधनुर्गित्युज्यम्। अप्रवर्णेषु चक्षते।
एतदेव शंयोर्बारहस्यत्यस्य। एतद्वद्वस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्लिः। शिर उत्पिषेष। स
प्रवर्ण्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्णेण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनः
रुद्र आरुको भवति। य एवं वेदै॥१६॥

[५]

अत्युर्ध्वक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदेश्यते। नैव रूपं न वासा॒ऽसि। न चक्षुः प्रतिदेश्यते।
अन्योन्यं तु न हिंस्रातः। सुतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्षिः। सूर्यस्योदयनं
प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासंतामिति। तस्मै सर्व ऋतवौ नमन्ते।
मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मण आप्नोति। य एवं वेदा। स खलु संवध्मर एतैः सेनानीभिः
सुह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रुपसः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रुपसो अशुमर्तीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दुशभिः सुहसैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या
धमन्तम्। उपस्थुहि तं नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान् परिवृश्वति।
पृथिव्यशुमर्ती। तामन्वर्वस्थितः संवध्मरो दिवं च। नैव विदुषाऽचार्यन्तेवासिनौ।
अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गलोकात्। इत्यतुमण्डलानि।

सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं संनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमांतपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरु नं जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्न्थसूर्या अर्पिताः सुस सुकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्ध्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त शीर्घर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्धसप्त सूर्यान्तिः। पञ्चकर्णो वाथस्यायनः। सप्तकर्णश्च पूक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरु गुन्तुम्। अपश्यमहमेथसूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त मंहामेरुम्। एक चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपुन्ति। तस्मादिह त्रितिपाः॥२२॥

अमुतेरे। तस्मादिहातत्रितिपाः। तेषांमेषा भवति। सुस सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमांतपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषांमेषा भवति। सुस दिशो नानांसूर्याः॥२३॥

सप्त होतार क्रृत्विजः। देवा आदित्यां ये सुप्ता। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज क्रृतून् करोति। एत्यैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्थसहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष रोदसी इति। नानालिङ्गत्वाद्वृत्तानां नानांसूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुदंगादर्नीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुं पश्चेति॥२५॥

[७]

क्रेदमप्नि निविशते। क्वायं संबन्धसरो मिथः। क्वाहः क्रेयं दैव रात्री। क्व मासा क्रृतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। क्रेमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति

सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये सुमाहिताः॥२६॥

अभीष्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युथ्सूर्ये सुमाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्मिदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुनां विधृते भूमी। इति वंशस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवते। दाधर्थं पृथिवीमुभितो मुयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। कदीस्ति किं परायणम्। एको यद्धारयद्वेवः। रेजतीं रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरार्द्दिसिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्वेवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्रयो वायवश्वैव। एतदस्य पुरायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवम मध्यमश्वतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्वतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्मन्त्रे च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयुते यमः। त्वं नस्तद्व्याप्तं प्रब्रूहि। यदि वैथाऽसुतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्वन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासुवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपीष्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासुवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेदा स खल्वैवं विद्वाह्यणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगंमनः। सिद्धागंमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्श्वस वासुवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ग दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्व परिपश्यतीति सौक्ष्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अंजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पुङ्किरांधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथत्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलर्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपत्तन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पांराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट। अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च मंहादेवाः। रशमयश्च देवां गरुगिरः॥ ३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षतो। एकंपदी द्विपदी सा चतुर्ष्पदी। अष्टपदी नवपदी बभूषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतुपसः॥ ३७॥

विद्युन्मंहसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूलोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। सुमानमेतदुदकम्॥ ३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमि पर्जन्य जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। मुहरूपिमस्य गोसारम्। जुमदंग्निमकुर्वत। जुमदंग्नि-राप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृसासः॥ ३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीं स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्। शं नौ अस्तु द्विपदौ। शं चतुर्ष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति निगदव्याख्याताः॥ ४०॥

[९]

सुहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विना भुज्यनासत्या। विश्वस्य जगतस्यती। जाया भूमिः पतिर्व्योम। मिथुनंन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजुतं वामन्यत्। विषुरूपे अहन्ती द्यौरिव स्थः॥ ४१॥

विश्वा हि माया अवर्थः स्वधावन्तौ। भुद्रा वा॑ पूषणाविह रातिरस्तु। वासा॑त्यौ चित्रौ जगतो निधानौ॑। द्यावाभूमी चरथः सु॒॑ सखायौ। तावश्चिना॑ रासभा॑श्चा॒ हवं॑ मे। शुभस्पृति॑ आगतं॑ सूर्यया॑ सुह। त्युग्रोह॑ भुज्युमश्चिनोदमेघे। रयिं न कश्चिन्मृवां॑ (२) अवाहाः। तमूहथुनैभिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्षपुद्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिसः, क्षपश्चिरहातित्रजद्विः। नासंत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गः। समुद्रस्य धन्वन्त्रार्दस्य पारे। त्रिभीरथः शतपद्विः पदुश्चैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबद्धाति शाम्बुरः। आपपूरुषम्बरश्चैव। सवितारेपुसोऽभवत्। त्यं॑ सुतृसं विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्तियान्तम्। आयसूयान्त्सोमंतप्सुषु। स सङ्गामस्तमो॑द्योऽत्युतः। वाचो गाः पिंपाति॑ तत्। स तद्वोभिः स्तवा॑ऽत्येत्युन्ये। रक्षसांनन्विताश्च ये। अन्वेति॑ परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वथ्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भंवतः। तयोरेतौ वथ्सौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेवथ्सः। श्वेत आदित्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भंवतः। तयोरेतौ वथ्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भंवतः। तयोरेतौ वथ्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिंपद्येते। सेयं॑ रात्रौ गर्भिणीं पुत्रेण संवंसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रसमयः। यथा॑ गोर्गर्भिण्या॑ उल्बणम्। एवमेतस्यां उल्बणम्। प्रजया च पशुभिंश्च भवति। य एवं वेदा। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वथ्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजुमासंते। पितैषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम्। मुहः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा॑ इच्छेकुर्धुरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते वितं॑ ब्रह्मणस्पते॑। प्रभुर्गात्राणि॑ पर्येषिविश्वतः। अतंसतनूर्त तदामो अश्वते। शृतासु इद्वहन्तुस्तथसमाशत। ब्रह्मा देवानांम्। असंतः सुद्ये ततंक्षुः॥४८॥

ऋषयः समात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्युश्च। नक्षत्रैः शङ्कतोऽवसन्। अर्थं सवितुः श्यावाश्चुस्यावर्तिकामस्य। अमी य ऋक्षा॑ निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहचिद्वैयुः।

अदंब्यानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशचन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथसवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथसवितुर्वर्णीमहे। वयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरुभगस्य धीमहि। अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्यसः। नक्तु तान्यभवन्तुशो। अस्थ्यस्था सम्बविष्यामः। नामु नामैव नाम मै॥५०॥

नपुः संकुपुमाङ्गुर्घ्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जड़मः। यजेऽयक्षि यष्टुहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। लियः सुतीः। ता उमे पुः स आहुः। पश्यदक्षुण्वान्नविचेतदन्धः। कुविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथसवितुः पितासंत। अन्यो मणिमविन्दत्। तमनज्ञुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यंमुच्चत्। तमजिह्वा असश्वत्। ऊर्ध्वमूलमवाक्षाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु जनः श्रद्ध्यात्। मृत्युर्मारुयादितिः। हसितं रुदितं गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अज्ञानि स्नेह विद्धि तत्। अतृष्युङ्गुस्तृष्यायायत्। अस्माज्ञाता मै मिथू चरन्। पुत्रो निरकृत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः। सु तं मणिमविन्दत्। सोऽनज्ञुलिरावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यंमुच्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्वत्। नैतमृषि विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तथसम्बवस्य व्रतम्। आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्मेक्योजनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्ज्ञति। यच्छ्वेतान् रोहिताङ्गश्चाग्नेः। रथे युक्ताऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूतै। द्वाम्यामिष्ये विश्वशत्या च। तिसृमिश्च वहसे त्रिशता च। नियुद्विर्वायविह तां विमुश्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधं सन्धम। आदित्ये चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाघेहि यः पुमान्। इतः सिन्कुः सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्नेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते। असुद्धाताः संहस्राणि। स्मृत्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः।

मा मा केचिन्नियेमुरित्तं पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च महद्दिश्च॥५७॥

निघृष्वैरस्मायुतैः। कालेरहरित्वमापत्तैः। इन्द्राऽयाहि सुहस्तयुक। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः।
वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवधस्तरो विषूवर्णः। नित्यास्तेऽनुचरास्तुव। सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमंब्रुवाण। अरुणाश्वां डुहागताः।
वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्रयः। अग्निश्च जातवेदाश्वेत्युते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।
ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादगदतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तः स्थानं प्रमाणं च पुरु इत। बृहस्पतिंश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽगताम्।
रथेनोदकवर्त्मना। अफ्सुषां इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाऽसि च। कालावयवानामितः।
प्रतीच्या। वासात्यां इत्युभिनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमाऽसां
चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपंक्तिमिमां महीम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरुघाऽ
जहरत। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्। अष्टपंदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरुघाऽ
जहरत। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपंक्तिमूँ दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरुघाऽजहरत। सुत्रामाणं महीमू पु।
अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः
पञ्चजनाः। अदितिर्जातिमर्दितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तुन्वः पर्ण।
देवां (२) उपप्रैश्वसमिः॥६२॥

पुरा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तमिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्यूर्व्यं युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्।
परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अशशश्च
भग्नश्च। इन्द्रश्च विवस्वांश्चेत्युते। हिरण्यगर्भो हुऽसः शुचिषत। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति।
गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तुपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणानादायोदेगः। असौ योऽस्तुमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तुमेति। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणानादायास्त गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृपत॥६५॥

इमे मासाश्वार्धमासाश्वां। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृपत। इम कृतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृपत। अय रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च॥६६॥

मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृप। इय रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मैं प्रजाया मा पंशुनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपतु मोथसृप। अँ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुन रीढ्म॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतांमभिग्रताम्। वातवंतां मुरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। क्रमूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवध्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अँ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुन रीढ्म॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ज्योतिर्षीमतस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजंसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥७१॥

[१७]

अथग्रेरष्टपुरुषस्य। अग्ने: पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। जातवेदेस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। पङ्किराघस उदगिदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्नस्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रधोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपंदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपंदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपंदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपंदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपंदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरुन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्यैव। एवा ह्यैत्य। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निवायुश्च सूर्यश्च। सह संश्वस्करद्धिया। वायुश्च रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवृत्वाय मे सुत। महानाम्नीर्महामानाः। मुहुसो महसुः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवृत्वाय मे सुत। अपाश्च्युष्णिमुपा रक्षः। अपाश्च्युष्णिमुपा रघम्। अपाग्रामपचावर्तिम्। अपदेवीरितो हिंता। वज्रं देवीरज्जीताङ्श्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्ममुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजंत्राः। स्थिरैररङ्गस्तुष्टुवा॑ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रावाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनोमिः। स्वस्ति नो वृहुस्पतिर्दधातु। केतवो अरुणासश्च। क्रृष्यो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशी॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद।

योऽपामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो वायोरायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेदैः। योऽपामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। असौ वै तपंनपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत आयतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत आयतंनम्॥८०॥

आयतंनवान् भवति। य एवं वेदैः। योऽपामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यश्चन्द्रमंस आयतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमंस आयतंनम्। आयतंनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेदैः। योऽपामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेदैः॥८२॥

योऽपामायतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेदैः। योऽपामायतंन् वेदैः॥८३॥

आयतंनवान् भवति। संवथ्सरो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः संवथ्सरस्याऽऽयतंन् वेदैः। आयतंनवान् भवति। आपो वै संवथ्सरस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेदैः। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेदैः। प्रत्येवं तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽन्यनूक्ता। अपां रसमुद्यसन्। सूर्यं शुक्रं सुमाख्यतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तमिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये सुमाख्यताः। जानुद्ग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फद्ग्रम्॥८५॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः। पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्नेण प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्रीयतैः। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयतैः। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमुभिते एता अबीष्टका उपदध्याति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्द्वं स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमङ्गि

चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्त्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसुजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमल्लोकान्त्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान् इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेदं। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेदं॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनैसि कामः समवर्तता। इदं सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कुवयो मनीषेति। उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेदं। स तपोऽतप्यता। स तपस्तस्वा। शरीरमधूनुता। तस्य यन्माऽसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना क्रष्णयु उद्दिष्टन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालः। ते वालखिल्याः। यो रसः। सौऽपाम्। अन्तरः कूर्म भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम् वैत्वङ्गाऽसा। समभूत॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्। स सुहस्रशीरणा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। भूत्वोददिष्टत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायाऽप्यः॥९३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवा ह्येवेति। तत आदित्य उद्दिष्टत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवा ह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुद्दिष्टत्। सा दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति॥९४॥

ततो वायुरुद्दिष्टत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्। एवा

हीन्द्रेति॑। ततो वा इन्द्रु उदैतिष्ठत्। सोर्दीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति॑। ततो वै पूषोदैतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादधात्। एवा हि देवा इति॑। ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसशोदैतिष्ठन्। सोर्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताम्योऽसुरा रक्षाः सि पिशाचाश्वोदैतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्ग्नो हि ते समंभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो हु यद्वृहूतीर्गर्भमायन्त्रे। दक्षं दधाना जनयन्तीः स्वयम्भुम्। ततं इमेद्यसृज्यन्त सर्गाः। अन्द्यो वा इदं समंभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भिति॑। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तता। आत्मनाऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्रविंशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि॑। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशंश्च। प्रजापतिः प्रथमजा क्रतस्य। आत्मनाऽत्मानमभि संविवेशति॑। सर्वमेवेदमास्वा। सर्वमवरुद्ध्य। तदेवानुप्रविंशति॑। य एवं वेदं॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि॑ वा अपां रूपाणि॑। मेघो विद्युता। स्तुनयिलुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आत्मपति॑ वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपंदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखुत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मांमुखुतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपंदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः। तेजं एवास्य दक्षिणतो दंधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपंदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतिष्ठिति। वहन्तीर्गृह्णाति॥२०॥

ता उत्तरत उपंदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्दीरिव आकूजतीरिव धावन्तीः। ओजं एवास्योत्तरतो दंधाति। तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य उपंदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतिष्ठिति। पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥२१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतिष्ठिति। दिक्षुपंदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अन्द्यो वा अन्नं जायते। यदेवान्द्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना क्रष्णोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥२२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। कृष्णो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि। सुमाहितासो सहस्रधार्यसुमितिं। शतशश्चैव सुहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतम् ग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय। पुष्करपूर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपूर्णम्। सूत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्ये। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्ये। अथौ स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपंमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह संश्वस्करद्धिया इति। वायवश्चां रश्मिपतंयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिसः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाद्येवेति। पश्चचितंय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पश्च पदा वै विराट। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरंजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतम् ग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयौः। पशुबन्धे चांतुर्मास्येषु। अथौ आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथं ह स्माहारुणः स्वायुम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कम् ग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इमारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्ख्यालयेत्। हृन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेदाऽह्यग्निशीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्यः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेदं। पशुकामश्चिन्वीत। सज्जानं वा एतत् पशूनाम्। यदापेः। पशूनामेव सज्जानेऽग्निं चिनुते।

पृश्नमान् भंवति। य एवं वेदे॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीता। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेदे। आमयावी चिन्वीता। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्गश्चिन्वीता। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीता। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्ये। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठावेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्यग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपुर्णानि हिरण्यवाऽधितिष्ठेत्। एतस्यग्नेरनन्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदकस्याधातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अधातुंका आपः। य एतमुग्निं चिनुतो। य उचैनमेवं वेदे॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगंणो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभंवजु मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्वस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मै तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वस्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण सुयुजौषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽ हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेदा। अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्म च। आयुः कीर्ति प्रजां ददुः। विभ्राजंमानाऽ हरिणीम्। युशसा सम्परीवृताम्। पुरऽ हिरण्मयो ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्रं चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभुयान्। यत्कुमारी मन्द्रयतो। यद्योषिद्यत्पतिव्रताँ। अरिष्टं यत्किं च क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अशृतांसः शृतासुश्र॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययुज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमुग्निं च ये विदुः। सिक्ता इव

संयन्ति। रुशिभिः समुदीरिताः। अस्मालोकाद्मुष्माच्च। कृषिभिरदात्युश्रिभिः। अपेत् वीत् वि चं सर्पतातः। येऽत्र स्थं पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरकुभिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानंमस्मै। नृ मुण्णन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजंगान्। शतमित्रु शरदः॥११९॥

अदो यद्व्याहृ विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरुग्रेः। मुरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापौ देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्णी गृध्रेशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हथः। परिबाधः श्वेतकुक्षम्। निजज्ञः शब्दलोदरम्। स तान् वाच्यायंया सह। अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथैन किंशुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषैः। स नो यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजैः। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वतो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिष्पुला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्रह्मणमैतु मा। पुनर्द्रविंणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्। यदोषधीरप्यसरद्यदापेः। इदं तत्पुनराददेऽदीर्घायुत्वाय वर्चसे। यन्मेऽरेतः प्रसिद्यते। यन्मु आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अन्नस्तिरोऽधाऽजायत। तवं वैश्रवणः संदा। तिरोऽयेहि सपलान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वार्णां मायां वैश्रवणः। रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाद्वारंगमन्ता। सःहार्यं नगरं तवं। इति मत्राः। कल्पोऽत

ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायां बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नमं इति। अथ बलिः हृत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणां वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हि सीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्वीति। अथ तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमन्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॑॥ तिरोऽधा भुवः स्वाहा॑॥ तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॑॥ तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा॑॥ यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहृतीरहुता॒ भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्ञीत। परः सुसजंनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तंमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदंमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मै॒र्थ्यन्मा विवधीत्। मयि॑ स्वाहा॑॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिनैः। नमो॑ वयं वैश्रवणाय॑ कुर्महि। स मे॑ कामान्कामकामाय॑ महामैः। कामेश्वरो॑ वैश्रवणो॑ ददातु। कुबेराय॑ वैश्रवणाय॑। महाराजाय॑ नमः। केतवो॑ अरुणासश। कृष्णो॑ वातरशुनाः। प्रतिष्ठां॑ शुतधां॑ हि। सुमाहितासो॑ सहस्राध्यासम्। शिवा नः॑ शन्तमा॑ भवन्तु। दिव्या आप॑ ओषधयः। सुमृडीका॑ सरस्वति। मा ते॑ व्योम॑ सुन्दरिः॥१२९॥

[३१]

संवथ्सरमेतद्वत् चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः संमासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिष्वणमुदकौपस्पूर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः॑ स्यात्। अहरहर्वा॑ भैक्षंमश्रीयात्। औदुम्बरीभिः॑ समिद्विरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्विः॑ कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे॑ सूर्याय। ब्रह्मणे॑ प्रजापुतये। चन्द्रमसे॑ नक्षत्रेभ्यः। कृतुभ्यः॑ संवथ्सराय। वरुणायारुणायेति॑ व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः॑ काण्डकृष्णयः। अरण्यै॑ धीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति॑ द्वै॑ जपित्वा॥१३१॥

महानामीभिरुदकः॑ सङ्क्षिप्तश्य। तमाचार्यो॑ दृच्यात्। शिवा नः॑ शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकैति॑ भूमिम्। एवमपवर्गे॑ धैर्दक्षिणा। कृत्सं॑ वासंश क्षौमम्। अन्यद्वा॑ शुक्लम्। यथाशक्ति॑ वा। एव व्युत्पन्नं॑ स्वाध्यायं॑ धर्मेण। अरण्यै॑ धीयीत। तपस्वी॑ पुण्यो॑ भवति॑ तपस्वी॑ पुण्यो॑

भवति ॥ १३२ ॥

[३२]

भृद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भृद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टवा॒ संस्तुनूभिः।
व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न् इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमि। स्वस्ति नो वृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

हरिः ॐ ॥

इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥

